

IRENA ROLSKA
Lublin, KUL

DZIEJE ZESPOŁU KLASZTORNEGO OO. AUGUSTIANÓW W LUBLINIE (1624–1864)

Pierwsi augustianie zostali zaproszeni do Lublina w roku 1624. Zakonnicy przybyli z konwentu w Krasnymstawie¹ i zamieszkali na terenie jurydyki Słomiany Rynek na przedmieściu lwowskim, w domu mieszczanina Macieja Wardziaka. Z nim wiąże się legenda sprowadzenia do Lublina augustianów. Podczas ciężkiej choroby Wardziak miał ujrzeć zakonnika w sukni augustiańskiej, który obiecał mu uzdrowienie w zamian za oddanie zakonowi domu i gruntów pod budowę lubelskiego klasztoru².

Do Lublina do organizacji nowego konwentu wysłano trzech zakonników: o. Pawła — przeora klasztoru krasnostawskiego, o. Rafała z Pilzna i o. Kandyda Rokickiego. Ogromną pomoc finansową przy budowie kościoła i klasztoru obiecał zakonnikom ks. Mikołaj Sługocki — oficjał lubelski, oraz rajca lubelski Jan Reklowski — wielki dobrodziej zakonu. 1424 florenów na założenie nowego klasztoru otrzymali zakonnicy od kapituły generalnej augustianów w 1631 r. Była to część kwoty uzyskanej od warszawskich jezuitów w zamian za oddanie im przez augustianów kościoła w Reszlu³.

W trakcie rozpoczęcia budowy świątyni augustianie natrafili na trudności ze strony brygidek lubelskich, które twierdziły, że plac ofiarowany zakonnikom jest ich własnością. Wobec nieprzychylności dekretu wydanego w 1635 r. przez nuncjusza apostolskiego⁴ augustianie zwrócili się do sprzyjającego zakonowi króla Władysława IV o nadanie im parceli przyległej do spornego placu. Po uzyskaniu prawa własności gruntu i odpowiednich funduszy na założenie klasztoru z co najmniej dwunastoma zakonnikami (m.in. były to dotacje lubelskich mieszczan, a także królewskiego nadwornego muzyka Augustyna), nadal trwał konflikt z brygidkami, które skutecznie blokowały inicjatywę augustianów. Do Krakowa, do bpa Piotra

¹ Klasztor augustianów w Krasnymstawie został założony w 1394 r. przez Władysława Jagiełłę i cieszył się szczególną opieką dynastii Jagiellonów; por. G. UTH, *Szkic historyczno-biograficzny Zakonu Augustiańskiego w Polsce*, Kraków 1930, s. 11.

² Biblioteka Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie, rkps 2357; J.A. WADOWSKI, *Kościół lubelskie*, Kraków 1907 (dalej: Wadowski), s. 13.

³ Archiwum Parafii pw. św. Agnieszki w Lublinie, *Historia parafii św. Agnieszki w Lublinie do 1938 r.* (dalej: HP), rkps, s. 2 nłb.

⁴ W 1637 r. dekret potwierdził ks. Jakub Najmanowicz — komisarz apostolski, kanonik krakowski; por. Wadowski, s. 13.

Gembickiego, udał się przedstawiciel zakonu wraz z o. Baltazarem Metowiušem — przeorem krakowskim i zapewne przełożonym prowincji polskiej, celem powołania konwentu⁵. Od bpa Gembickiego augustianie uzyskali niezbędny dekret, który zobowiązywał oficjała lubelskiego ks. Mikołaja Sługockiego do akceptacji powołania konwentu w Lublinie oraz prośbę, by tenże objął jurysdykcję komisaryczną przyszłego kościoła i klasztoru, pozwalającą na skontrolowanie zasobów finansowych lubelskich augustianów⁶. Ks. Mikołaj Sługocki, mimo sprzeciwu brygidek występujących przeciwko dekretowi bpa Gembickiego, 19 stycznia 1646 r. podjął wyznaczone mu zadania i erygował zakonną kaplicę. Augustianie zgodzili się pokryć roszczenia ze strony brygidek. Jednak 14 lipca 1646 r. biskup krakowski Piotr Gembicki zawiesił decyzję oficjała lubelskiego, ale zezwolił na odprawianie przez sześć miesięcy mszy w drewnianej kaplicy wzniesionej w miejscu przyszłego kościoła. Augustianie nadal nie mogli rozpocząć budowy murowanego kościoła i klasztoru. Do generała zakonu rezydującego w Rzymie udał się w tej sprawie prowincjał augustianów polskich, o. Stanisław Kornicki. Dzięki interwencji z Rzymu kolejna komisja zatwierdziła budowę kościoła i klasztoru na Słomianym Rynku⁷.

Kościół powstawał etapami. W latach 1646–1647 nieznanym murator lubelski wybudował kościół drewniano-ceglany⁸. Ze strony zakonu pracami przy wznoszeniu kościoła kierował przeor konwentu lubelskiego, o. Józef Uncovini, i o. Albert Skąpski⁹. Zaraz po wybudowaniu świątyni augustianie najęli malarza, który wykonał serię obrazów ilustrujących życie św. Augustyna, papieża Grzegorza oraz świętych zakonu¹⁰.

Dnia 21 stycznia 1647 r., w dniu św. Agnieszki, ks. Mikołaj Sługocki, oficjał lubelski, odprawił pierwszą mszę w nowym kościele¹¹. W 1647 r. wybudowano także jednokrzydłowy klasztor.

⁵ *Tamże*, s. 13–14.

⁶ *Tamże*, s. 15.

⁷ *Tamże*, s. 14–15.

⁸ Budowle sakralne Lublina powstałe w I poł. XVII w. tworzą odrębny i charakterystyczny typ, który został opisany i sklasyfikowany przez Władysława Tatarkiewicza. Barokowy typ kościoła nie znalazł tu szerokiego zastosowania, nie odpowiadał skromniejszym potrzebom i możliwościom finansowym, ale jednocześnie był ważnym ze względu na tradycyjną formę nawiązującą do świątyń wznoszonych w poprzednich stuleciach. Kościoły te, o niewielkiej kubaturze, są zazwyczaj jednonawowe z prezbiterium węższym i zakończonym półkoliście. Wysokie ściany podparte są często szkarpami, długie, a wąskie okna i strome dachy, podobnie jak i układ rzutu budowli, są w tych kościołach kontynuacją tradycji gotyckich. Najbogatsze i najpełniej w duchu renesansu ukształtowane były szczyty budowli i dekorowane sklepienia. Dekoracja rzeźbiarska występuje jednak przede wszystkim we wnętrzach budowli, na sklepieniach oraz ścianach. Spotykamy się tu z niezwykle oryginalnością rozwiązań, które można powiązać w grupy w zależności od czasu powstania i zespołu wykonawców. Por. W. TATARKIEWICZ, *Typ lubelski i typ kaliski w architekturze XVII wieku*, w: TENŻE, *O sztuce polskiej XVII i XVIII wieku. Architektura. Rzeźba*, Warszawa 1966, s. 108–149.

⁹ Wadowski, s. 17.

¹⁰ *Tamże*.

¹¹ *Tamże*, s. 18.

W 1648 r., podczas najazdu kozackiego, spalono klasztor, a część zakonników wymordowano lub uprowadzono. Ze względu na panującą cholera augustianie opuścili Lublin. W klasztorze pozostał tylko o. przeor Mikołaj Czerwiński¹².

W 1651 r. za o. przeora Józefa Uncoviniego augustianie uzyskali od papieża Leona X zgodę na tytuł uprzywilejowanego ołtarza św. Mikołaja, a w 1652 r. odpust zupełny na okres dziesięciu lat w uroczystość Narodzenia Matki Bożej i świętego zakonu, Mikołaja z Tolentino. W latach 50-tych XVII w. w konwencie lubelskim wzrosła liczba zakonników, poprawie uległ ich status materialny¹³. W 1655 r. nowym przeorem zakonu, po studiach w Rzymie, został lublinianin, o. Honorat Górny. Za jego rządów w latach 1655–1664, mimo zagrożenia ze strony Szwedów, Kozaków, wojsk moskiewskich i węgierskich, Lublin stał się jednym z ważniejszych ośrodków augustiańskich w Rzeczypospolitej. Sam klasztor i kościół ponownie znalazł się w sferze działań wojennych. W 1655 r., a następnie w 1656 r. klasztor został spalony, a część zakonników wymordowana. Z kościoła wywieziono szaty i naczynia liturgiczne oraz pozostałe jego wyposażenie. Szaty i naczynia zostały odkupione od Szwedów i Węgrów przez mieszczan lubelskich¹⁴.

W 1657 r. rada miasta Lublina podarowała klasztorowi augustianów przyległe do gruntu konwentu wzgórze. 29 lutego 1658 r. darowiznę lubelskich rajców zatwierdził król Jan Kazimierz. Kasztelan lubelski Mikołaj Firlej podarował szpitalowi klasztornemu ogród i w 1661 r. plac „Wilkowski” przy Słomianym Rynku, a w 1663 r. konwent otrzymał również od Stefana Piaseczyńskiego dom pod zamkiem lubelskim i w 1664 r. kamienicę przy ul. Rybnej. Augustianie otrzymali także znaczne wsparcie od mieszczan lubelskich w postaci pieniędzy i gruntów¹⁵. O. Honorat Górny rozbudował w 1663 r. jednoskrzydłowy, murowany klasztor z jednoprzestrzennym refektarzem o sklepieniu kolebkowym z lunetami, ukończony w 1667 r. i ozdobiony sztukateriami w typie lubelskim. Sztukaterie w refektarzu reprezentują schyłkowy okres sztukaterii, zostały one oderwane od linii przenikania lunet, podobne ozdabiały sklepienie kościoła.

W 1659 r. papież Aleksander VII kanonizował arcybiskupa Walencji, augustianina Tomasza z Villanova. W dniach 20–27 lipca tego roku lubelscy augustianie w uroczystej procesji nieśli obraz św. Tomasza z Villanova w asyście licznie zgromadzonego duchowieństwa, przedstawicieli zakonów, bractw, członków Trybunału Koronnego. Patronował procesji bp Mikołaj Świrski, sufragan chełmski, który przez osiem dni celebrował uroczystości. Z okazji tego wydarzenia ufundowano dwa dzwony, z których większy nosił imię św. Tomasza z Villanova, a mniejszy — św. Mikołaja z Tolentino¹⁶.

¹² *Tamże*.

¹³ *Tamże*.

¹⁴ *Tamże*.

¹⁵ *Tamże*, s. 14.

¹⁶ *Tamże*, s. 18.

Przed 1663 r. do konwentu przyjmowano kolejnych zakonników. W 1664 r. o. Honorat Górny został prowincjałem polskim, a przeorem w Lublinie — o. Mikołaj Czerwiński. W 1670 r. o. Honorat Górny powrócił do Lublina i ponownie objął funkcję przeora zakonu, rozpoczynając kolejny dobry okres w dziejach zakonu¹⁷. W tym czasie podjęto plany budowy nowego kościoła i parterowego zakonnego szpitala założonego na planie trapezu, jednotraktowego, trójdzielnego z sienią na osi. Szpital otrzymał charakterystyczną południową fasadę flankowaną pilastrami zwróconą ku ulicy, z trójkątnym szczytem ujętym wolutami i zwieńczony tympanonem.

W 1679 r. nowym przeorem lubelskiego konwentu został o. Fryderyk Przyłuski. W 1682 r. powołano go na prowincjała prowincji polskiej. Przyłuski przez kolejne trzy lata gromadził własne fundusze na budowę nowej świątyni w Lublinie. U biskupa krakowskiego Jana Małachowskiego otrzymał zgodę na położenie kamienia węgielnego pod budowę kościoła. 15 lipca 1685 r., podczas obrad Trybunału Koronnego, odbyła się uroczystość poświęcenia kamienia węgielnego¹⁸. Do wcześniej wybudowanego prezbiterium dostawiono czteroprzęśłową nawę ze sklepieniem kolebkowym z lunetami. Pierwotnie kościół miał być budynkiem jednonawowym w typie lubelskim, z chórem o trzech arkadach, ale w następnych latach dobudowano do niego boczne, niższe nawy o sklepieniu krzyżowym. W zamierzeniu miały być one kaplicami, nawiązującymi do barokowych form kościołów jezuickich. Powstał kościół na rzucie prostokąta, z węższym, półkoliście zamkniętym, trójsięciowym prezbiterium, trójnawowy, w typie bazylikowym, z przylegającą do prezbiterium od zachodu zakrystią. Zewnętrzną ścianę prezbiterium dzielą pilastry o uproszczonych korynckich kapitelach, do których przylegają niewielkie szkarpy. Wnętrze kościoła poprzedza przedsionek otwarty na nawę główną i nawy boczne, a od zachodu połączony ze skrzydłem klasztoru. Na filarach przedsionka znajduje się chór muzyczny, na którym w 1699 r. ustawiono wykonane w Brześciu organy¹⁹. W nawie głównej filary ozdobione zostały lizenami, na których opierają się gury sklepienia, tworząc półkoliste arkady otwarte do naw bocznych. Nawę obiega gzyms uskokowy. W 1686 r. nawę pokryto ozdobnymi sztukateriami.

Po 1690 r. dalsze prace przy budowie kościoła prowadził o. przeor Narcyz Potocki²⁰. W jeszcze niewykończonym kościele w dniach 15–22 lipca 1690 r. odbyła się ceremonia z okazji wprowadzenia do kościoła kanonizowanego w tym roku obrazu św. Jana a Faceundo. Z kościoła franciszkanów, położonego niedaleko zespołu augustianów, pod asystą oficjała lubelskiego ks. Mikołaja Sługockiego ruszył

¹⁷ O. Honorat Górny (†1672) był poetą, doktorem teologii, tłumaczył żywoty świętych, m.in. św. Augustyna, św. Moniki, autorem utworów hagiograficznych, sztuk teatralnych.

¹⁸ Wadowski, s. 19.

¹⁹ *Tamże*, s. 13.

²⁰ *Tamże*, s. 18.

poczet z licznie zgromadzonym duchowieństwem, zakonami, bractwami, deputantami Trybunału Lubelskiego²¹.

Fasadę kościoła pw. św. Agnieszki, o podziałach i dekoracji w typie lubelskim, wystawiono dopiero w 1693 r. Dwukondygnacyjna, pięcioosiowa fasada kościoła z podziałami lizenowymi i pilastrowymi oraz wolutowymi spływami w górnej kondygnacji z trójkątnym szczytem reprezentuje jeden z ostatnich przykładów fasady kościołów typu lubelskiego.

W 1694 r. o. przeor Dominik Czepeński rozpoczął przygotowania do wyposażenia wnętrza kościoła, które od 1697 r. kontynuował o. Walenty Małecki. W tym czasie wystawiono ołtarz główny i zakupiono nowe obrazy, m.in. przedstawiające św. Augustyna²².

Dalsze dzieje zespołu augustianów wiązały się z kolejną klęską, jaką był najazd wojsk szwedzkich i moskiewskich w 1703 r. Zakonnicy musieli zapłacić Szwedom kontrybucję i utrzymywać ich oddział w samym klasztorze. Po opuszczeniu klasztoru przez okupantów ponownie spłonęły budynki klasztorne i kościół, który udało się odbudować dopiero w 1760 r.²³

Dnia 25 lutego 1760 r. świątynię augustianów konsekrował biskup krakowski Kajetan Ignacy Sołtyk. Jan Zamoyski starosta lubelski, którego pałac znajdował się w niedalekiej odległości od klasztoru augustianów, dał „straż z żołnierzy wkoło kościoła, jako przy drzwiach”²⁴. W dniach od 28 do 30 października 1760 r. odbyła się kolejna ceremonia wprowadzenia do kościoła augustianów obrazów kanonizowanych świętych: Augustyna Novello, Antoniego de Amandula i Antoniego Turriani²⁵.

Wokół zakonu augustianów koncentrowało się życie nie tylko społeczności jurydyki Słomiany Rynek, ale i mieszkańców Lublina. Szczególnie uroczyście obchodzono nieszpory św. Antoniego, na które przybywali przedstawiciele zakonów lubelskich, duchowieństwo świeckie, mecenas z palestrą Trybunału Koronnego, szlachta i magnateria, cechy z chorągwiami. Uroczystości trwały trzy dni, a kazania głosili m.in. dominikanie, kaznodzieje trybunalscy, bernardyni, prepozyt kościoła Świętego Ducha. Ceremonię ubarwiała grająca orkiestra, wybuchy rac, sztucznych ogni i strzały na wiwat. Równie atrakcyjny był odpust w drugi dzień Świąt Wielkanocnych — „Emaus” oraz w dniu Matki Bożej Pocieszenia, organizowany przez Bractwo Pocieszenia założone w 1659 r. przez o. Honorata Górnego, którego protektorem był sędzia Trybunału Koronnego Andrzej Mniszek²⁶.

²¹ *Tamże*.

²² *Tamże*, s. 13.

²³ *Tamże*.

²⁴ HP, s. 3 nłb.

²⁵ Wadowski, s. 19.

²⁶ *Tamże*, s. 20.

W latach 40-tych XVIII w. w lubelskim zakonie znalazło się wielu wybitnych profesorów filozofii i teologii. W tym czasie rozwijał się nowicjat. W II poł. XVIII w. konwent lubelskich augustianów utracił swoje znaczenie. W 1772 r. było tylko sześciu ojców i jeden kleryk²⁷. W czasie powstania listopadowego zniszczeniu uległ dach kościoła i dzwonnica, spaliła się klasztorna biblioteka. Konwent znalazł się w trudnej sytuacji ekonomicznej, ale po raz kolejny udało się odbudować kościół dzięki Towarzystwu Ogniwemu, jednak sytuacja finansowa zakonu była nie najlepsza. Po powstaniu styczniowym rząd rosyjski dokonał kasaty zakonu augustianów w Lublinie. Kościół zamknięto, klasztor zajęło wojsko carskie, zakonników wywieziono do Wielunia. W 1866 r. władze rosyjskie przekazały kościół pw. św. Agnieszki władzom diecezjalnym.

Kościół pw. św. Agnieszki w Lublinie należy do skromnego typu kościołów lubelskich o półkoliście zamkniętym, węższym, niższym, trójprzęsłowym prezbiterium. Mimo swoich burzliwych dziejów jego forma nie uległa zasadniczym zmianom. Jest dziś jedynym świadectwem 240-letniej bytności augustianów w Lublinie.

Fot. 1. Dawny kościół augustianów w Lublinie (fot. Tomasz Rolski)

²⁷ HP, s. 3 nlb.

Fot. 2. Fasada dawnego kościoła augustianów w Lublinie (fot. Tomasz Rolski)

Fot. 3. Wnętrze dawnego kościoła augustianów w Lublinie (fot. Tomasz Rolski)

Fot. 4. Sztukaterie w prezbiterium dawnego kościoła augustianów w Lublinie (fot. Tomasz Rolski)

Geschichte des Augustinerklosters in Lublin (1624–1864)

Zusammenfassung

Die ersten Augustiner kamen nach Lublin 1624. Nach vielen Problemen begannen sie 1646–1647 mit dem Bau der Kirche und des Klosters, die in den folgenden Jahren im Spätrenaissance-Barock-Stil ausgebaut und ausgestattet wurden. Zurzeit Augustinerkirche fungiert als Pfarrkirche. Die Kirche der Augustiner nahm eine wichtige Position im gesellschaftlichen und religiösen Leben von Lublin ein und ist heute das einzige Zeugnis der 240-jährigen Anwesenheit der Augustiner in der Stadt.

